

Nagy László Bálint

Gyászjelentés, bálestély, gyászjelentés, bálest...

Grottger hegedőse és a bécsi garni hajdani bohémjei

A XIX. század második felében metropolisszá fejlődő Bécs városának összképét a különféle háttérű kultúrák találkozása révén formálta egyedivé az addig soha nem látott méretű betelepülés. Grottger, Dunkl, Bachrich és barátai – a párhuzamos életutak az osztrák császárvárosban metszették egymást. Ugyanakkor a művészeti ágak egymásra gyakorolt kölcsönhatására is rávilágít a baráti kapcsolatrendszerük.

A Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteménye a méltán fő mű *Polonia*-ciklus mellett a romantika korszakának az egyik legjelentősebb lengyel festője, Artur Grottger (Ottyniowice /Galicia, Lvivi terület, ma Ukrajnában/, 1837. november 11. – Amélie-les-Bains, 1867. december 13.)¹ másik művét is őrzi: egy három rajzot és kísérőszöveget tartalmazó négyoldalas lapot. A fő kompozíció két zeneművész, a Liszt-tanítvány Dunkl Nepomuk János (Johann Nepomuk Dunkl/Dunkel) és Sigismund Bachrich (Bachrich Zsigmond) akvarellportréja, az alkotó német nyelvű dedikálásával (magyarul: *„Kedves és jó barátainknak emlékül, a Ti Grottgeretek”*). Ennek hátlapján egy magasabb rangú lovas katonatisztet ábrázoló ceruza- és tusrajz látható. A harmadik lapon pedig egy másik akvarell, Grottger számos önarcképe közül az egyik jól sikerült, vázlatnak szánt darab található. A hátlapon lévő szöveg a vázlatlap 1858 és 1860 közötti bécsi keletkezésére utal, kiemelve a festő és a modelljei szoros barátságát. Az 1850-ben az osztrák fővároshoz IV. kerületként csatolt külvárosi területen az ún. Foganedihausban két közvetlen egymás melletti lakásban osztotta meg az életét Dunkl és Bachrich, ill. Grottger és Rafał Ludwik Maszkowski (Lviv, 1838. július 11. – Wrocław, 1901. március 14.)² Az utóbbi a képzőművész lvivi mestere, a portréiról, történelmi festményeiről és zsánerképeiről ismert Jan Kanty

¹ Cséby Géza, *A melodramatikus művész: Artur Grottger. Életrajzi vázlat*, in: Cséby Géza, *Életrajzi vázlatok. Adam Mickiewicz, Artur Grottger, Jan Matejko*, Keszthely, 1998, Goldmark Károly Művelődési Központ és <http://www.csebygeza.hu/esszek/grottger.pdf> (2020. VIII. 5.).

² <https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/recto-dunkl-janos-es-f-bachrich-arckepe/> (2020. VIII. 5.) – a hátlapon lévő szöveg: „Dieses Bild wurde zwischen 1858/60 von Artur Grottger gemalt. Die Schwarze ist S. Bachrich, Professor am Wiener Conservatorium, der Blonde J. N. Dunkl, ältester Schüler Liszt's. – Diese bewohnten vereint ein Zimmer. Grottger und Rafaell Moszkowsky, später Kappelmeister, doch Thür an Thüren neben uns. Wien, im sogenannten Foganedihaus, angebaut an das Theater an der Wieden, war die Wohnung.“; Az 1988-as krakkói Grottger-életműkiállítás katalógusában: *Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 122. (p. 9.)* In: Zofia Gołubiew – Anna Król, *Grottger. Wystawa w 150 rocznicę urodzin i 120 rocznicę śmierci Artysty*, Kraków, 1988, Muzeum Narodowe w Krakowie.

Maszkowski fia, a később Hamburg, Koblenz és Wrocław városaiban működő karmester...³ Az írásomban a Bécsben született, de a családjával még gyermekkorában Pestre telepedett, majd fiatal korában a két fővárosban felváltva élő, de zeneműkiadóként Magyarországon kiteljesedő Dunkl nevét a magyar változat szerint; a Felvidéken született, de a művészi pályafutásával teljes egészében Bécshez kötődő, viszont Budapesten is gyakran vendégszereplő Bachrich nevét német alakban használom.

De honnan is érkeztek Grottger és barátai?⁴ A függetlenségét elveszített, a XVIII. század második felében a cári Oroszország, a Habsburg Birodalom és Poroszország között háromszor felosztott (1772, 1793, 1795) Lengyelországból; ennek részeként az orosz határterületen lévő, ma Ukrajnához tartozó Galíciából; az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően neoabszolutizmus rendszerével kormányzott Magyarországról, a Magyarországgal perszónálunióban lévő Horvátországból és az évszázadok óta Habsburg-uralom alatt álló, 1620 óta örökös tartományként kezelt Csehországból...

Grottger kettős portréja – a korabeli sajtó tükrében. A két zenészt ábrázoló, 28,5x23,1 cm méretű képről⁵ a XX. század első felében több alkalommal is tudósított a magyar sajtó, így a közvélemény előtt is ismertnek számított. Dunkl Nepomuk János (Bécs, 1832. augusztus 6. – Budapest, 1910. január 29.) zongoraművész és fia, Norbert (Bécs, 1862 –?) a magyar zenetörténet jeles egyéniségei: a Rózsavölgyi Kiadó vezetésével mindketten kulcsszerepet játszottak a hazai zeneműkiadás és kereskedés megteremtésében és kiteljesedésében. A család az államosításkor veszítette el tulajdonát – a katolikus nevelésben részesült Dunkel Frigyes később a Debreceni Kodály Filharmonikusok (akkori MÁV-zenekar) igazgatója lett. Az ő fia, Dunkel Nepomuk Norbert (1962–) sokoldalú zeneszerző, orgonista, zeneterapeuta, filozófiatanár.⁶

Grottger rajzát „*Dunkl János és Bachrich arcképe*” címmel a Magyar Művészet 1928-ban illusztrációként külön is közölte Mieczyslaw Treter (1883–1943) lengyel művészetörténész összefoglaló tanulmányához.⁷ A szöveges újságközlések azonban kisebb pontatlanságokat tartalmaznak, amelyeket a Szépművészeti Múzeum vételi és leltározási dokumentuma egyértelműsít.⁸

Herczeg Ferenc konzervatív szépirodalmi lapja, az Új Idők 1932-ben, Dunkl János születésének centenáriumán az alábbi összefoglaló képaláírással közölte az akvarellt:

³ Hugo Riemann, *Musik-Lexikon*, Zweiter Band, Nikosia, 2017, TP Verone Publishing House Ltd., p. 687.; https://pl.wikipedia.org/wiki/Rafa%C5%82_Ludwik_Maszkowski (2020. VIII. 5.)

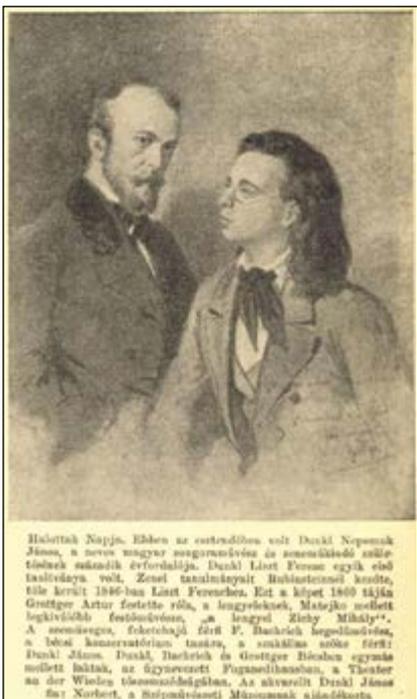
⁴ Dunkel Norbert, *Goldmark életének tragikuma. Fiatal korában mint utolsó hegedűs a budai Aréna zenekarában játszott. Szerelmi csalódása Bettelheim-Gomperz Karolina énekesnővel*, in: *Az Újság*, XXII. évf. 209. sz. 1924. X. 5., 26.

⁵ <https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/recto-dunkl-janos-es-f-bachrich-arckepe/> (2020. VIII. 5.)

⁶ <https://dunkelnorbert.hu> (2020. VIII. 5.)

⁷ Dr. Mieczyslaw Treter, *A lengyel festőművészet a XIX. és XX században*, in: *Magyar Művészet*, IV. évf. 1928/3. sz., 166–208. (174.)

⁸ Szépművészeti Múzeum Irattár, 1938/1913

In: Új Idők, XXXVIII. évf. 44. sz.
 1932. X. 30., 545.

A szöveg mindenképpen pontosításra szorul a lobogó, hosszú hajú fiatal művész beazonosítása és a kép nyilvánosság elé kerülésének körülményeit illetően.⁹

„F. Bachrich” valójában a felvidéki születésű, bécsi illetőségű Sigismund Bachrich, vagyis Bachrich Zsigmond zeneszerző-brácsaművész (Nyitrazsámbokrét, 1841. január 23. – Bécs/Grimmenstein, 1913. július 16.), aki Magyarországon is gyakran koncertezett. Dalműveit és balettjét a bécsi Staatsoper (akkor Hofoper néven) is játszotta, ő maga pedig a Bécsi Filharmonikusok, ill. a Hellmesberger- és a Rosé- vonósnégyesek szólóbrácsásaként járult hozzá a ma is egyedülálló hangzásvilágot képviselő bécsi vonóskultúra megteremtéséhez.¹⁰ Az akvarell hátlapján a kísérőszöveg csak a keresztnévének rövidítésével adja meg a nevét. Mivel a középen áthúzott „S” betű „F”-nek is olvasható, a sajtóhirdetés ezt az utóbbi változatot vette át...¹¹

A sajtóforrás a grafikai művet ajándéknak tünteti fel, valójában azonban Dunkl Norbert 200 Korona áron adta el a Szép-

művészeti Múzeum részére, 1913. október 12-én. A Grafikai Osztály 1913-1505 számmal leltározta be az alkotást, „Dunkel János és Bachrich arképei” címmel.¹² Csak összehasonlításképpen: a Pálffy-hagyatékából származó Polónia-ciklus egyes darabjait a bekerüléskor 1000 K-ra értékelte a közgyűjtemény...¹³

Az eladó Dunkl Norbert 1924-ben, Az Ujság c. lapban a Brahms-kör meghatározó zeneszerzőjéről, Goldmark Károlyról (Keszthely, 1830 – Bécs, 1915) szóló írásában az apja, Dunkl János visszaemlékezését közölve megidézte az

⁹ Új Idők, XXXVIII. évf. 44. sz. 1932. X. 30., 545.

¹⁰ *Jewish Encyclopedia*, Vol. II., New York–London, 1902, Funk & Wagnalls, 423. és <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2311-bachrich-sigismund> (2020. VIII. 5.); https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_B/Bachrich_Familie.xml (2020. VIII. 5.) – *Oesterreichisches Musiklexikon Online*; *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*, főszerkesztő: Kenyeres Ágnes, Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó. 27.; *Magyar Zsidó Lexikon*, szerkesztő: Ujvári Péter, Budapest, 1929, a Magyar Zsidó Lexikon Kiadása, 74.

¹¹ Új Idők, XXXVIII. évf. 44. sz. 1932. X. 30., 545.

¹² Szépművészeti Múzeum Irattár, 1938/1913

¹³ *Néhai nagyméltóságú Erdődi Gróf Pálffy János valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, Pozsony vármegye örökös főispánja, Bajmóc örökös ura és a Főrendház örökös jogú tagja budapesti palotájában található festmények, miniatureök és grafikai lapok jegyzéke a vonatkozó leltári és becslési adatokkal*, Budapest, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 27–29.

egykori bohém művészársaság légkörét is. Az akvarellre egy zárójeles mellékmondat erejéig tért ki, az őrzési helyét tévesen adva meg: a mű a Grafikai Osztályra került, és nem a jelenleg a Nemzeti Múzeum osztályaként működő Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe. Bachrich keresztnévének „S.” rövidítésével viszont minden kétséget kizáróan egyértelműsítette a művészárs személyét:

„Alighogy Wienbe érkezett, kitűnő (!) állást kapott a Carl-Theaterben, (...) mint utolsó brácsás, húsz forint fizetéssel. Most már megfizethette tandiját, de éhezhetett is! De mit bánta az éhezést, ha tanulhatott. Már akkor hozzáfogott nagyobb műveihez. Így egy zsolnárt és zongoranegyest komponált. (...) Aki valamikor abban az örömben részesült, hogy vele személyesen érintkezésbe léphetett, tapasztalhatta vidám és szeretreméltó modorát. (...) Így régi barátai: Bachrich S. a bécsi Conservatórium hegedűtanára, Gotthard I. P.,¹⁴ Grotzger A. híres festő (akitől egy apámat ábrázoló akvarell festmény a budapesti történelmi arcképcsarnokban van), Lackenbacher Louis bécsi zeneszerző,¹⁵ Moszkowszky Rafael bresloui karmester, Müller Adolf wieni karmester,¹⁶ Poznansky I. P. hegedűs, Vieuxtemps tanítványa, aki később Londonban élt,¹⁷ tudták, hogy ha lumpolás után egyszerre huzamosabb időre eltűnt, akkor Goldmark dolgozott. Némelykor hetekig nem jelentkezett, azután megint csak betoppan körünkben, fekete, hosszú lobogó szakállal, mosolygó arccal, mintha nem is lett volna távol. Amennyire az asztal örömeinek hódolt, éppúgy konkurrálhatott a koplaló-művészekkel. Igaz, hogy akkoriban legtöbbször üres volt a bugyellárisa. Külső sikerei nem voltak.” Az igazi tragédiát Goldmark számára a reménytelen szerelme jelentette a bécsi operaház mezzoszopránja, a zongoristaként is ismert Bettelheim-Gomperz Karolina (Pest, 1845 – Bécs, 1925) iránt,¹⁸ akinek egyéniségét Hans Makart jól sikerült, kifejező portréja örökíti meg...¹⁹

¹⁴ Bohumil Pazdírek / Johann Peter Gotthard (Drahanovice, 1839 – Bad Vöslau, 1919) zeneszerző, zeneműkiadó és zenepedagógus, a Brahms-kör tagja. In: Peter Clive, *Brahms and His World. A Biographical Dictionary*, Lanham (Maryland) – Toronto – Oxford, 2006, Scarecrow Press, 176–177.; Hugo Riemann, *Musik-Lexikon*, Erster Band, Nikosia, 2017, TP Verone Publishing House Ltd., 389–390.; https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Bohumil_Pazdirek (2020. VIII. 5.)

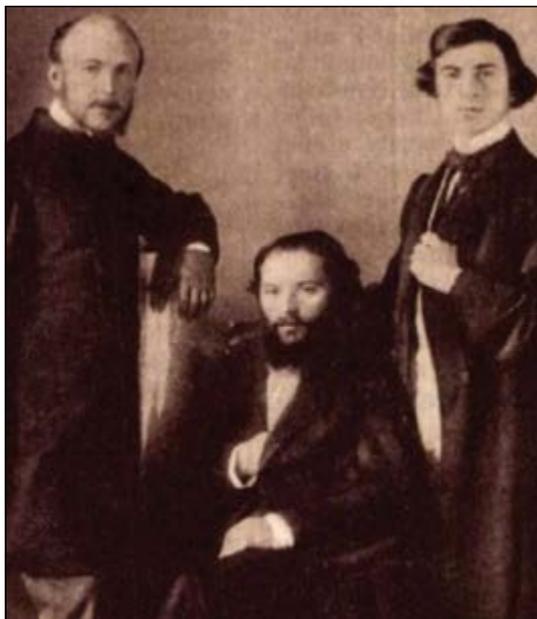
¹⁵ Louis Lackenbacher (Eszék /Horvátország/, 1839 – Bécs, 1905) csellóművész és zeneszerző. In: <http://musicsack.com/PersonFMTDetail.cfm?PersonPK=100421887> (2020. VIII. 5.), <https://www.antiquariat.de/angebote/GID28414727.html> (2020. VIII. 5.), <https://www.geni.com/people/Louis-Lackenbacher/6000000053813012897> (2020. VIII. 5.)

¹⁶ ifj. Adolf Müller (Bécs, 1839 – Bécs, 1901) zeneszerző (számos operettet és operát komponált, ill. ő állította össze posztumusz Johann Strauss Bécsi vér c. operettjének zenéjét), a Theater an der Wien főzeneigazgatója. In: <https://www.operetten-lexikon.info/?menu=289&lang=1> (2020. VIII. 5.)

¹⁷ Isaac Barret Poznanski (Charleston, 1840 – London, 1896) hegedűművész és zeneszerző. In: <https://www.wikitree.com/wiki/Poznanski-35> (2020. VIII. 5.)

¹⁸ Dunkel Norbert, *Goldmark életének tragikumai. Fiatal korában mint utolsó hegedűs a budai Aréna zenekarában játszott. Szerelmi csalódása Bettelheim-Gomperz Karolina énekesnővel*, in: *Az Ujság*, XXII. évf. 209. sz. 1924. X. 5., 26.

¹⁹ https://www.bildergipfel.de/kunstdrucke/kunststile_und_epochen/19_jahrhundert/bildnis_der_opernsaengerin_karoline_gompertz_1845-1925_geb_bettelheim_hans_makart (2020. VIII. 5.)

Hans Makart: Bettelheim-Gomparz Karolina portréja (Salzburg Museum). Forrás: https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Maakart_hans_karoline_gomperz.jpg (2020. VIII. 5.); Dunkl János, *Goldmark Károly és Isaac Barret Poznanski 1862-ben*, in: *Pesti Hirlap Vasárnapja*, LIV. évf. 35. sz. 1932. VIII. 28., 35.

A zongorista Dunkl János és a mélyhegedűs Bachrich ekkoriban, az 1850-es évek második felében hozták lére a Triosoiréen kamaragyüttest.²⁰ Kettejük-höz a világ számos helyén ünnepelt Kletzer Ferenc/Fery (Feri) Kletzer (1830 –?) gordonkavirtuóz csatlakozott.²¹ Grottger rajza így a viszonylag rövid életű triónak is emléket állít...

Komedia & Muzyka – Grottger művészetében. Artur Grottger érdeklődésére jól rávilágít a halála előtt egy évvel, 1866-ban készült, a Varsói Nemzeti Múzeumban lévő monumenális grafikai párdarabja: két, egyenként 202×69,3 cm méretű, vászonra ragasztott papírra készült szénrajza, *Muzyka* és *Komedia* címekekkel.²² A romantika korának két ihletadó társművészete: a *zene* és a *színpadi művészet* – ezek nélkül valóban nem érthető és nem értelmezhető a művészete sem. Egyébiránt felvetődik a kérdés: miért „komédia”? Miért nem „dráma”? Thalia vagy Melpomené? Pedig Grottger művészete inkább a tragédiából táplálkozik: Shakespeare, Goethe, Mickiewicz, Antoniewicz, Dumas, Adelaide Ristori, Charlotte Wolter...

²⁰ https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_D/Dunkl_Johann.xml (2020. VIII. 5.)

²¹ Éder György, *Magyar gordonkások a 20. században*. Dénes Vera és Banda Ede életműve a Popper iskola tükrében. DLA Doktori értekezés, Budapest, 2011, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2–3.

²² Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 451–452. (25.)

Artur Grottger, *Muzyka & Komedia*,

in: Antoni Potocki, *Grottger*. Lviv, 1931,

Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 124-b.

szerepében, Shakespeare *Hamlet* c. drámájában. Az 1865-ben Bécsben befejezett, monogrammal datált 116×93,5 cm méretű kép ma magántulajdonban van, de szerepel a Krakói Nemzeti Múzeum kiállításán.²⁴ A rejtélyes „kisaszszony” személyének pontos kiléte, pályafutásának rekonstruálása és Grottgerrel való kapcsolata még további kutatásokat igényel. Ebben az időszakban ugyanis Hornung nevű színésznő nem lépett fel Bécsben...

Tágabb összefüggésrendszerben Grottger rajzművészete (csúcspontján az öt narratív fő mű, a *Varsó I-II.* /utóbbi a londoni Victoria and Albert Museum tulajdona/, a *Polónia*, a *Litvánia* és a *Háború*) rokonítható Frédéric Chopin zongoramuzsikájával is. Mindketten értettek a nagy formákhoz, amit Grottger olajfestményei és Chopin két zongoraversenye bizonyítanak, de jelentőset alkottak az intimebb kis formák, a rajzművészet, ill. a (zenekarkíséret nélküli, kamarazenei jellegű) zongora szólódarabok területén. Megmutatták, hogy – egy bartóki címadás hasonlatával élve – a mikrokozmoszt is lehet makrokozmoszá formálni: egy papírdarabon vagy egy hangszer mellől is lehet teljes, zárt univerzumot teremteni, művészi mondanivalót közvetíteni.²³

Grottger egyik legjelentősebb olajfestménye *Hornung kisasszony portréja Ophelia*

²³ Chopin és Grottger párhuzamának szakirodalma: Stanisław Tarnowski, *Chopin i Grottger. Dwa szkice*, Krakow, 1892, Nakładem Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej; Józef Rajtaczak, *Romantyczni kochankowie. Zygmunt Krasiński, Fryderyk Chopin, Artur Grottger*, Poznań, 1989, Wydawnictwo Poznańskie; Irena Poniatowska, *Chopin – Grottger*, in: <https://core.ac.uk/download/pdf/162598915.pdf> (2020. VIII. 5.), https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2012/1/06_Poniatowska.pdf (2020. VIII. 5.)

²⁴ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 43. (p. 5.); Anna Król, *Artur Grottger*, Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 90. (No. 66.); Jan Bożoż Antoniewicz, *Grottger*, Lviv, 1910, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 106., 553. – Az olajfestmény Jan Bożoż Antoniewicz szerint 1859-ben Bécsben készült: valószínűleg Grottger ekkor kezdhette festeni, ami nem mond ellent a datálás alapján megállapítható ténynek, hogy 1865-ben fejezte be.

A festmény alapján szuggesztív hatású interpretáció sokat és sokáig foglalkoztathatta a festőt: 1859-ben Bécsben, gyakorlatilag a Dunkl–Bachrich-rajzot követően akvarellen is megörökítette a lányt a tragikus hősnő alakjában. Ezt az előtanulmánynak tekinthető, 32,3×22,7 cm méretű változatot a Lvivi Galéria őrzi.²⁵

Az ekkor Ausztriához tartozó Bolzano (Bozen) színházában az 1856–57-es évadban – a fennmaradt társulati névsor tanúsága szerint – működött egy Fräulein Hornung (H. kisasszony) nevű komika, a „chargirte Fach” szerepkörben.²⁶ Esetleg a modell műkedvelő lehetett, vagy – a korban szokásos módon – a hölgy egy ismert nőalakként lett volna megörökítve? Grottger festménye alapján nem túlzás a feltételezés, hogy valós színésznő volt, aki a bolzanói karakter szerepek után szerepkörváltásra készülhetett... Vagy a házasságkötése miatt vonulhatott vissza a színpadtól?

Talán a *Komedia* rajz „titkát” is Hornung kisasszony fejté meg? Miért a rajzzal kapcsolatban szokatlan méret? Mintha olajfestmény lenne... A beállítás és a hajviselet feltűnő különbözősége ellenére az arcberendezés, ill. az orr és a

Artur Grottger: *Hornung kisasszony portéja Ophelia szerepében*. Forrás: https://pl.wikipedia.org/wiki/Artur_Grottger#/media/Plik:Ophelia1865.jpg (2020. VIII. 5.)

Artur Grottger: Illusztráció Mikołaj Boż Antoniewicz *Anna Oświęcimówna* c. drámájához, in: Mikołaj Boż Antoniewicz, *Anna Oświęcimówna*, Wien, 1873, w Drukarni O.O. Mechitarystów, 106-b.

²⁵ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 124 (p. 9.); Antoni Potocki, *Grottger*, Lviv, 1907, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 75.; Jan Boż Antoniewicz, *Grottger*, Lviv, 1910, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 106.

²⁶ *Bozner Zeitung*, Vol. XV. No. 97. 6 Dezember 1856, 747.

száj íve meglehetősen hasonló. A *Komedia* a (valószínű vagy látens) szeretett színészről szerepkörére utalhat?

Az irodalmi illusztrációk terén is maradandót alkotott Grottger: rajztechnikája és sötét tónusai mellett témaválasztása is rokonítja az Oroszországban élt Zichy Mihállyal, akinek Madách Imre *Az ember tragédiája* c. drámai költeménye, Arany János balladái és más irodalmi művek kiadásaihoz készített sokszorosított rajzai a tömegtermelést előirányzó könyvkiadás révén széles társadalmi rétegek előtt ismertté váltak. Grottger egy népszerű lengyel történelmi színműhöz, Mikołaj Bołoz Antoniewicz *Anna Oświęcimówna* c. drámájához készített illusztrációkat. A téma alapja a XVII. század első felében valóban élt lengyel nemes-diplomata Stanisław Oświęcim és Anna húga tragikus szerelmének legendája, amelyről a testvérpár közös, a krosnói Oświęcim-kápolnában található sírhelye tanúskodik. (A költő-drámaíró rokona a művészettörténész Jan Bołoz Antoniewicz, akinek Grottgerrel írt monográfiája Lvivben, 1910-ben jelent meg...²⁷)

Színházi ihletésű Grottger *Margit távozása a templomból* c. rajza, Goethe *Faustjának* jelenete.²⁸ Hat jelmezterve is fennmaradt (datálás nélkül) id. Alexandre Dumas a harmincéves háborút 1648-ban lezáró vesztfáliai béke megkötésében részt vevő, kalandos életű svéd uralkodónőjéről írt, *Krisztina királynő* c. dómájához.²⁹ Zenei vonatkozású Mozart *A varázsfuvola* c. operája kapcsán készített portrévázlata, amely egy fiatal énekesnőt ábrázol az Éj királynőjének szerepében.³⁰

Irodalmi adaptáció Grottger első, *A teuton lovagok beszélgetése* c. olajfestménye is (a Krakói Nemzeti Múzeumban), a lengyel romantikus nemzeti költő, Adam Mickiewicz *Konrad Wallenrod* c. elbeszélő költeményének jelenetével.³¹ Walter Scott *Rob Roy* c. történelmi regénye,³² az említett műfaj egyik lengyel megteremtője, Ignacy Chodźko a XVIII–XIX. századfordulójának és a napóleoni háborúk korának lengyel–litván nemesi világát szatirikusan bemutató *Pamiętniki kwestarza (Egy alamizsnagyűjtő emlékiratai)* c. regénye,³³ Lenau *Der Polenflüchtling (A lengyel menekült)*³⁴ és Friedrich Schiller *A nők méltósága* c. versei³⁵ pedig egy-egy rajzot inspiráltak.

²⁷ Mikołaj Bołoz Antoniewicz, *Anna Oświęcimówna*, Wien, 1873, w Drukarni O.O. Mechitarystów.

²⁸ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 262. (16.)

²⁹ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 230–235. (14.)

³⁰ Jan Bołoz Antoniewicz: Grottger. Lviv, 1910, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 106.

³¹ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 1. (3.)

³² Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 265. (16.)

³³ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 479. (26.)

³⁴ Jan Bołoz Antoniewicz: Grottger. Lviv, 1910, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga. 169., 175–177.

³⁵ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 263. (16.)

A Grottger-grafikák számottevő részét képezik az előadóművész-portrék, színészek és zenészek arcképei. Az egyik lapján a világszerte ünnepeelt olasz tragika, Adelaide Ristori három arcvázlata, hátlapján pedig az ülő portréja látható.³⁶ A Magyarországon is népszerű, Jászai Mari által példaképnek tekintett Charlotte Wolter (a pesti Gyapjú utcai Német Színházban tartott 1880-as vendégszínház a színháztörténetben mind a mai napig etalonnak számít) vonásait pedig emlékezetből vetette papírra.³⁷

Lehetne hosszabb elemzést írni a lakótárs Rafał Ludwik Maszkowski három portrérajzáról,³⁸ ill. a róla és feleségéről, az amatőr zongorista Jozefa Maszkowska-Górecka, készült rajzról³⁹ és a család többi tagját, a festőművész apát, Jan Kanty Maszkowskit,⁴⁰ a nővérét és férjét, Fryderyka Karolina Jakubowicz-Maszkowskát⁴¹ és Zachariasz Ignacy Jakubowiczot⁴² ábrázoló olajfestményekről – vagy pedig a kölcsönös barátság jegyében a bátyja, a szintén festőművész, Marcelli Maszkowski Grottgeréről készült rajzáról.⁴³ Vagy a bécsi időszakhoz kapcsolható, 1857-es *Diákkalandok* c. ciklusról, amelynek nyolc darabjából csak – a Borsos József festményével megegyező című – *A bál után* maradt fenn.⁴⁴ Vagy a zenésporték sorozatáról, ahová szintén illeszkedik a Dunkl-Bachrich-rajz: Władysław Tarnowski zeneszerző, zongoravirtuóz, író, költő (az olajfestményen

³⁶ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 192. (12.); https://www.przetargi.egospodarka.pl/193204_Na-wykonanie-konserwacjizadanie-nr-12-obrazow-olejnych-na-plotnie-zadanie-nr-250-obiektow-na-podlozu-papierowym-na-potrzeby-Muzeum-Narodowego-Ziemi-Przemyskiej-w-Przemyslu-realizowanej-w-ramach-projektu-o-naz_2010_2.html (2020. VIII. 5.)

³⁷ Antoni Potocki, *Grottger*, Lviv, 1907, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 75.

³⁸ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 169., 171., 174. (11.)

³⁹ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 471. (26.); Anna Król, *Artur Grottger*, Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 50., 94.

⁴⁰ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 14–15. (3.)

⁴¹ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 3. (3.)

⁴² Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 13. (3.)

⁴³ https://www.przetargi.egospodarka.pl/193204_Na-wykonanie-konserwacjizadanie-nr-12-obrazow-olejnych-na-plotnie-zadanie-nr-250-obiektow-na-podlozu-papierowym-na-potrzeby-Muzeum-Narodowego-Ziemi-Przemyskiej-w-Przemyslu-realizowanej-w-ramach-projektu-o-naz_2010_2.html (2020. VIII. 5.)

⁴⁴ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 264. (16.)

a testvérével, Stanisław Tarnowski festővel együtt),⁴⁵ a Chopin-tanítvány és asszisztens Karol Mikuli zeneszerző-zongorista⁴⁶ és a gitárvirtuóz-komponista Stanisław Szczepanowski arcképeiről⁴⁷ (az utóbbi kettő rajz)...

Az oeuvre másik vonulata „ismeretlen” előadókat örökít meg, Grottger zeneszociológiai és zenefilozófiai nézeteire világítva rá. Az élete utolsó két évében alkotott két rajz, az 1866-os *Vak cigányzenész* (26x21)⁴⁸ és az 1867-es *Szegény muzsikoslány*⁴⁹ a társadalom perifériáján, páriasorban élő művészeit ábrázolja.

Artur Grottger: *Vak cigányzenész*; *Szegény muzsikoslány*, in: Antoni Potocki, *Grottger*, Lviv, 1931, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 156-g., 184-b.

⁴⁵ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 55. (5.)

⁴⁶ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 472. (26.); Anna Król: *Artur Grottger*. Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie. 51., 94.

⁴⁷ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 470. (26.); Anna Król, *Artur Grottger*, Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 49., 94.

⁴⁸ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 459. (25.); Anna Król, *Artur Grottger*, Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 42., 93.; Antoni Potocki: *Grottger*. Lviv, 1931, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga. 156-g.

⁴⁹ Antoni Potocki, *Grottger*, Lviv, 1931, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 184-b.

A kiközösítés etnikai alapú is: a két leginkább nélkülözhető, kiszolgáltatott réteg a roma közösség és a keleti, oroszországi pogromok elől menekülő nincstelen zsidóság. Mindkét „párhuzamos társadalom” kultúrkinccse, így zenei kultúrája a romantika korszakában épült be az ún. „magaskultúrába”: a cigányzene hatása Liszt Ferenc, Brahms, Dvořák, Sarasate életművére köztudott, a klezmer technikájának egyes elemei pedig – a felsorolás teljessége nélkül – Joachim József, Adolph Brodsky, Auer Lipót, Reményi Ede, Adorján Jenő, Isaac Barret Poznanski, Fritz Kreisler, Popper Dávid, Karl Davydov, Sigismund Bachrich, ill. többük mestere, Ellinger Gusztáv és Joseph Böhm révén váltak a klasszikus vonósjáték elidegeníthetetlen részévé.

Grottger társadalmi érzékenységének tanúsága a két rendhagyó művészportré. A kiindulópontot Nikolaus Lenau (1802–1850) cigány-témájú versei adhatták a számára. Ezt támaszthatja alá, hogy a költőről portérajzot is készített, hat évvel a halála után.⁵⁰ A szintén 1866-os keltezésű *Cigánykoldus* (39,2x28,7) c. rajz⁵¹ pedig a *Vak cigányzenésszel* együtt mintha Lenau *Három cigány* c. versének alakjait láttatná. A magyar irodalomban ennek analógiái Vörösmarty Mihály *A vén cigány* és Babits Mihály *Cigány a siralomházban* c. költeményei...

A *Vak cigányzenész* és a *Szegény muzsikuslány* hegedűs-toposza Marc Chagall hegedűs-képeivel és az ezek ihlette *Hegedűs a háztetőn* c. musicallel mutat eszmei rokonságot. Az üldözöttség, a kirekesztettség adja meg az alkotók egyetemes *ars poeticájának* keretét a zene és tágabb értelemben a művészet szerepével és jelentőségével kapcsolatban. A két Grottger-rajz kompozíciójában központi szerep jut a szöveges plakátoknak. Az első esetében ez két-két egymás melletti gyászjelentés, ill. báli plakát, az utóbbiak közül a házfal szélén lévő második félig letépve. Par excellence „vanitatum vanitas”-szimbólum, akárcsak a második kép kontrasztja, a lerongyolódott muzsikuskisgyermeklány, aki az utcán éppen talán klezmerdallamot játszik, a háttérben a báli estély plakátjával, az arisztokrata világgal, ahová esélye sincs bekerülni neki, a „törvényen kívülinek”.

A báli hirdetések üzenetének van egy olyan rétege is, amely a korabeli lengyel közönség számára egyértelmű volt, viszont ma már csak a történelmi helyzet tükrében érthető. Grottger művészetére a legnagyobb hatást Adam Mickiewicz (1798–1855) tette: a már említett első olajfestményének „wallenrodizmusán” túl az idősebb költőtárs eszmeisége⁵² a festő képi világát és motívumait lényegileg determinálta. Mickiewicz fő műve, az *Ősök* c. töredékes

⁵⁰ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 250. (15.)

⁵¹ Spis dzieł Artura Grottgera eksponowanych na wystawie monograficznej w Pałacu Sztuki TPSP w Krakowie, marzec-maj 1988. Opracowały: Zofia Gołubiew, Anna Król. – No. 490. (27.); Anna Król, *Artur Grottger*, Szczecin, 2001, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 60., 96.; Antoni Potocki, *Grottger*, Lviv, 1931, Nakład i Własność Księgarni H. Altenberga, 156-g.

⁵² Cséby Géza, *Az európai romantika nagy alakja: Adam Mickiewicz. Életrajzi vázlat*, in: Cséby Géza, *Életrajzi vázlatok. Adam Mickiewicz, Artur Grottger, Jan Matejko*, Keszthely, 1998, Goldmark Károly Művelődési Központ és <http://www.csebygeza.hu/esszek/mickiewicz.pdf> (2020. VIII. 5.); Stanczik-Starecz Ervin, *A fehér sas röpte (Adam Mickiewicz költészetéről)*, in: <http://www.naputonline.hu/2020/07/15/stanczik-starecz-ervin-a-feher-sas-ropte-adam-mickiewicz-kolteszeterol/> (2020. VIII. 5.)

verses dráma (1821–1823, 1832) számos részlete elemi erővel tör fel Grottgér képein. A színműhöz írt szerzői jegyzetek közül a „bál” interpretációjához a cári csapatok által vérbe fojtott 1830-31-es lengyel felkelés (novemberi felkelés) egyik tragikus kísérőjelensége adja meg a kulcsot. A megtorlás vezetőit, Hans Karl von Diebitsch alsó-sziléziai német tábornokot, az orosz sereg fővezérét és Matwiej Chrapowicki litván katonai kormányzót név szerint is megnevezi a magyarázat:

„Oroszországban a hivatalos báli meghívó parancs; kiváltképp ha a bált a cár vagy az uralkodócsalád valamelyik tagja, avagy valamelyik főméltóság születésnapja, névnapja, esküvője etc. tiszteletére rendezik. Az ilyen esetekben, ha egy-egy gyanús vagy a kormányzat által rossz szemmel nézett személy nem megy el a bálra, nem kis veszedelemnek teszi ki magát. Oroszországban számtalanszor megesett, hogy a bebörtönzöttek vagy bitófára ítélték családjá rendszeresen megjelent az udvari bállokön. Diebitsch, lengyelek ellen vonultában, vagy Chrapowicki, miközben bebörtönözte és tűzzel-vassal irtotta a felkelőket, bálra és győzedelmi ünnepekre invitálta a lengyel előkelőségeket. Az ilyen bálokról hírelik azután az újságok, hogy a szabad akarat és a legjobb és legkegyelmesebb uralkodó iránt érzett szeretet szívből jövő megnyilvánulásai.”⁵³

Az Ősök III. részének báli jelenetében Mickiewicz egy ilyen esetet visz színpadra (nem véletlen, csak 1901-ben kerül sor a mű ősbemutatójára!): a vak özvegyasszony, Rollisonné a bebörtönzött és meggyilkolt fia életét számonkérve zavarja meg a koncepciók pereket és kivégzéseket irányító szenátor mulatóságát...⁵⁴

Mickiewicz és Grottgér közös nevezője: pesszimista társadalomkritika, kilátás nélküli kor- és korrajz.

Liszt Ferenc „megmondóembere”, Dunkl János. *„...nem akarok kérkedni, már olyan régen is volt, hogy talán igaz sem volt, mikor legindulatosabb ifjúkoromban úgy megcsapott a Liszt zsenije, mintha egy sas verte volna az arcomhoz a szárnyait. Nem is akkor volt ez, mikor mint gyermekifjú először láttam a Zeneakadémián valóságos belső titkos tanítványai között abban az értelemben, hogy ezek, – kivétel nélkül külföldi fiatal emberek és hölgyek s vagyonos szülők gyermekei, – állandóan Liszt mellett voltak s vele utaztak, elmentétkben azokkal a címzetes tanítványokkal, akik csak itt Pesten kerültek elébe s akiket igazában soha meg se látott. Egyszer már írtam ezekről a boldog külföldi urakról s hölgyekről, fizikai külsejük feltűnő bizarrériájával, művész voltuk jelvényeinek azzal a pazarságával, amiben valami jóindulatú természet segítette őket s amivel kiváltak a közönséges halandók közül. Például hajzat dolgában, olyan buján virultak, hogy mindegyik egy-egy szénaboglyát hordott a fején. Még külön ezt a szénaboglyát úgy fel tudták borzolni s kuszálni fejükön, annyi gonddal, munkával, hullámzással s szimboliztikával, hogy abban az arányban tűntek nagy zongoristáknak, amennyi haj volt a homlokuk*

⁵³ Adam Mickiewicz, *Ősök*. Fordította, a tanulmányokat válogatta és szerkesztette: Bella István, Budapest, 2000, Beza Bt., 291–292.

⁵⁴ Uo. 223-239.

fölött. Egy Albert Stradal nevű svájci fiatalember például olyan frizurát süttött magának tizenöt centiméter magasságban a fején, hogy minden egyes hajszála, ezermillió hajszála egy-egy kis bodorra görbülve be a szárában, mint ezermillió kótafej hajtott ki a fejéből, egy szőr-öserdő egységében. Az összes Liszt-etüdök s szonáták, még mielőtt játszott volna őket, mind a fejéből nyüzsögtek ki hangtalan kótatömegeikkel s rezgőn várták hangbeli megvalósulásukat abban a közvetlen kapcsolatban, amellyel a művész két kezével állottak. Felejthetetlen fej. Mennyi gond és munka lehetett ebben a fazónban! S hogy kellett ezt óvni, esténként, lefekvéskor, hogy másnapra is megmaradjon. Nyilván egy külön tokba került, mint egy királynak a koronája, aki ezt leveszi este, mikor ágyba dől a királyné mellé.⁵⁵ – A Liszt Ferenc óráit a Zeneakadémián ifjúkorában látogató Szomory Dezső így emlékezett vissza a mester szűkebb és tágabb tanítványi körére, akik közül Dunkl a bizalmas barátok belső csoportjához tartozott. Mivel azonban mindig őszintén hangot adott a véleményének, az ellentmondásokat nem tűrő Liszt többször megneheztelt rá, végül pedig megvonta tőle művei magyar kiadásának a jogát...

Dunkl Jánost a Pestbudai Hangász Egyesületben folytatott zenei tanulmányait követően 14 évesen Bécsben vette szárnyai alá Liszt Ferenc. Az ajánlására Anton Rubinstein is tanította, így érett kiváló zongoraművésszé és zongorakísérővé. Ez utóbbi területen nemzetközileg elismert tekintélynek számított. A fia, Dunkl Norbert visszaemlékezése szerint „nemcsak művész, de poéta is volt, aki a zongorán énekelni tudott, amihez a mai zongoravirtuózok közül kevesen értenek. Dalokat kíséren talán senki sem tudott több mélységgel, poezissal, mint ő.”⁵⁶ „Művészetének ez a bensőséges, gyengéd és teljesen lírai jelleme természetszerűen jelölte ki a művész útját, amikor területét elsősorban a dalok interpretálását szabta meg. Dunkel János eszményi dal-játékos volt s a maga korában elismerten első ezen a téren. Kortársai közül senki sem tudott egy-egy dal eljátszásába annyi melegséget, annyi költőiséget, annyi egyéni bájt belevinni, mint ő. A dalnak, amelyet eljátszott, az ő művészete adta az egyik szárnyat. Akkor is, amikor Mozart, Schubert, Beethoven, Mendelssohn vagy a nagyok bármelyike volt a költő, az alkotó. Dunkel mindenki-nek a magasságát elérte a játékával.”⁵⁷

Előadóként Liszt Ferenc több koncertjére meghívta, gyakran játszott négykezeseket is a mesterével. Az egyik legemlékezetesebb közös fellépésükre 1873. január 12-én, a Hungária Szállóban, a Rózsavölgyi Kiadó zárt körű koncertjén került sor. Bach *D-moll versenymű három zongorára* (BWV 1063) c. alkotását adták elő, a kortárs közeg és az utókor szemében Wagner-epigonként számontartott Mihalovich Ödönrel kiegészülve.⁵⁸

⁵⁵ Szomory Dezső, *Kis jegyzet Liszt Ferencről*, in: Pesti Napló, LXXXVI. évf. 249. sz. 1935. X. 31., 19.

⁵⁶ Dunkel Norbert, *Dunkel N. János. Liszt Ferenc legrégebb tanítványa. Első nyilvános szereplésének 75. évfordulója alkalmából*, in: Nemzeti Újság, VII. évf. 199. sz. 1925. IX. 5., 3–4.

⁵⁷ Dunkel Norbert, *Dunkel N. János, a zongora poétája. Születésének századik évfordulójára*, in: Pesti Hírlap Vasárnapja, LIV. évf. 35. sz. 1932. VIII. 28., 35–36.

⁵⁸ Windhäger Ákos, *Mihalovich Ödön pályaképe*. Doktori disszertáció, Budapest, 2010, ELTE – BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 48. és 74.

Liszt Ferenc az 50 éves jubileumán. Az álló sor jobb szélén Dunkl János.
Kozmata Ferenc fényképe.

Forrás: http://www.parlando.hu/2018/2018-4/Hutira_Albin-Rozsavolgyi4.htm (2020. VIII. 5.).

Liszt és Dunkl János barátságának azonban voltak kisebb-nagyobb törései. A kapcsolatukban ellentmondást szült, hogy a fiatalabb pályatárs nem konformizálódott és mindvégig megőrizte a saját egyéniségét. Dunkl Norbert érzéketlenül idézi fel az első konfliktus kimenetelét:

„Az első vihar mindjárt a kapcsolat elején tombolt el az ifjú Dunkel feje fölött. Liszt Ferenc magával vitte Bécsbe, egyik herceg Esterházy nagy fogadóestjére. Az előkelő társaság legkiválóbbjai – hölgyek és urak – Liszt Ferenc körül csoportosultak, akinek érdekes történeteit és szikrázó elmésségeit a legnagyobb figyelemmel és tisztelettel hallgatták. A mester ilyenkor elemében volt és érthető, hogy elbeszéléseiben fontosabbnak tartotta a frappáns formákat és színeket, mint az esetleg érdektelen és lényegtelen valóságot.

A kis Dunkel-fiú nem tudta ezt. Nem is tudhatta még. (...) amikor mestere egy nemrégén történt esetet kissé módosítva mondott el, a fiú közbeszólt:

– Ez másképpen történt, kérem!

A meggondolatlan közbeszólás nagy megdöbbenést keltett. Liszt Ferenc ennek a hatása alatt megfordult és arcul ütötte a fiút.

A következő pillanatban ott termett a hercegasszony. Szemrehányó tekintetet vetett a mesterre és gyengéden megsimogatta a reszkető fiúcska égő piros arcát. Liszt Ferenc megsajnálta a fiút, de azt is restelte már, hogy az indulat ennyire elragadta. Kezet nyújtott a fiúnak és magához szorította.

Így végződött az első vihar. A hosszú barátság későbbi zivatarai nem fajultak el ennyire. Az ok rendszerint az volt, hogy Dunkel az autokrata mesterrel

szemben mindig meg merte mondani a maga véleményét, amit Liszt nem szeretett.”⁵⁹

Ugyanakkor egy közös koncertjük után, amikor a koncertszervezők csak Liszt számára adtak át emlékkoszorút, „a koszorút másnap azzal az utasítással a virágkereskedésbe küldte, hogy készítsenek belőle két koszorút. Az egyik szalagra nyomassák rá a következő dedikációt: »Az egyik felét Dunkel Mukinak Liszt Ferencről.« Így küldték D. lakására.”⁶⁰

A szakításhoz végül az vezetett, hogy Liszt Ferenc budapesti koncertjeiért nem fogadott el honoráriumot, Dunkel viszont a rendezés költségeinek visszatérítéséhez ragaszkodott. A világhírű zeneszerző 1878-ban vonta vissza alkotásai kiadási jogát az egykori barátja vezette kiadótól: „Ezennel megszakítom kapcsolatom a Rózsavölgyi-céggel. Hogy hosszabb, vagy rövidebb időre, az nem az én jóakaratomtól függ. A párizsi vilákiállítás alkalmával a Rózsavölgyi-cég azzal tüntetett, hogy az általa kiadott Liszt-művek közül egyet sem állított ki. Olyan embereket, akik félnek attól, hogy az én becsületes nevemmel kompromittálják magukat, a jövőben kerülnöm kell.”⁶¹

Dunkl János kiterjedt művésztsáris-baráti körének egyik legmeghatározóbb egyénisége a karmester-zongoraművész-zeneszerző Hans von Bülow (1830–1894) volt. Liszt veje, Wagner propagátora, akitől a bayreuthi mester később elszerette a feleségét, Cosimát... Még a pályafutása elején, 1853. június 11-én Pesten, a Hild József tervezte Tigris Szállóban (ma Nádor u. 5.) adott nagy sikerű Liszt-koncertet, ennek programjában Dunkelrel is négykezesezett. A neo-abszolutizmus időszakában Dunkel súlyos konfliktusba keveredett a cenzúrával, mivel kiadta és pódiumon is előadta Bülow *Hunyadi-indulóját*: a darabban a bal kéz a betiltott Rákóczi-induló szolamát játssza.⁶² Bülow személyesen neki ajánlotta Verdi *Rigoletto* c. operája alapján írt zongoravariációit (Op. 2.).⁶³ Az 1872. november 24-én a pesti Hungária Szállóban rendezett koncerten mindketten zongoráztak, az első bayreuthi Ring-tetralógia dirigense, Richter János pedig kürttudásával lepte meg a közönséget.⁶⁴

A Rózsavölgyi-cég vezetésébe Dunkel János 1861-ben Grinzweil Jozefa énekesnővel (Pest, 1839 – Budapest, 1911. augusztus 29.)⁶⁵ kötött házassága révén kapcsolódott be. Az első magyar zeneműkiadót az apósa, Grinzweil Norbert (1823–1890) Rózsavölgyi Gyulával (1822–1861) közösen alapította, de a fénykor már a Dunkel család vezetésével valósult meg az Osztrák–Magyar Mo-

⁵⁹ Dunkel Norbert, *Dunkel N. János, a zongora poétája. Születésének századik évfordulójára*, in: Pesti Hírlap Vasárnapja, LIV. évf. 35. sz. 1932. VIII. 28., 35–36.

⁶⁰ Dunkel Norbert, *Dunkel N. János. Liszt Ferenc legrégebb tanítványa. Első nyilvános szereplésének 75. évfordulója alkalmából*, in: Nemzeti Újság, VII. évf. 199. sz. 1925. IX. 5., 3–4.

⁶¹ Windhäger Ákos, *Mihalovich Ödön pályaképe*. Doktori disszertáció, Budapest, 2010, ELTE – BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 74.

⁶² Fehér Béla, *Pesti emléklapok. Amikor Delibes csárdást járt*, in: Magyar Nemzet, LVI. évf. 171. sz. 1993. VII. 24., 13.

⁶³ Hans de Bülow, in: Az Újság, IV. évf. 287. sz. 1906. X. 19., 16.

⁶⁴ A zeneidényből, in: A Hon, X. évf. 272. sz. 1872. XI. 25., 1.

⁶⁵ Dunkel Norbert, *Hol laktak a magyar zene nagy művészei?* in: Nemzeti Újság, XV. évf. 154. sz. 1943. VII. 11., 18.

narchia alatti időszakban, a tevékenységi kört hangversenyrendezéssel is bővítve. A kezdeti kibontakozás szakaszában a cég székhelye a mai Petőfi Sándor u. 14. alatt állt, 1873-ban pedig átköltöztek a Kristóf tér 4.-be. Végül 1912-ben nyílt meg a ma is működő, szecessziós stílusban, Lajta Béla és Kozma Lajos terve alapján épült Szervita tér 5. alatti üzlet.⁶⁶

Az üzletasszony feleség és családanya Grinzweil Jozefa művészként is ígéretes tehetség lehetett. Mezzoszopránként főként koncertpódiumon lépett fel: fő területe a daléneklés, a kamarazene. Az ifjú énekesnő számára igazi megtiszteltetést jelentett Clara Schumann felkérése a főváros akkori koncerttermében (a Vigadó átépítésének elhúzódása miatt), a Széchenyi István téren, a mai Spenótház helyén álló Európa Szállóban 1856. február 25-i zongoraestjére, ahol több dalt közösen adtak elő.⁶⁷ Szerelmét és élete társát is a dalok iránti érdeklődésének köszönhetően találta meg: a Grinzweil család estélyeinek vendégeként Dunkl János a fiatal lány zongorakísérője lett...⁶⁸ Liszt Ferencsel is több alkalommal szerepelt,⁶⁹ t.k. a már említett 1873. január 12-i koncerten, ahol a dalaiból adott válogatást.⁷⁰ 1869. március 14-én pedig az Európa Szállóban ő is a közreműködője volt annak a Bach eisenachi szobra felállítására rendezett hangversenynek, amelyen Brahms zongorajátékát is hallhatta a magyar közönség.⁷¹

Operaszínpadon csak egyetlen alkalommal lépett fel: Aradon, méghozzá az egyik legigényesebb szólamban, Meyerbeer *A próféta* c. dalművének Pauline Viardot számára komponált Fidès szerepében. A partiumi teátrum az ősbemutató címszereplőjét, a pályája legvégén járó Gustave-Hippolyte Roger tenoristát (1815–1879) nyerte meg a vendéggjátéka lezárásaképpen az 1868. április 2-i előadásra.⁷² A művész egykor Berlioz: *Faust elkárhozása* mellett Halevy, Auber és Thomas több alkotását is elsőként tomácsolta. Gyakran lépett fel a hatalmas hangterjedelmű, szoprán és mezzoszoprán hős nőket egyaránt megszemélyesí-

⁶⁶ <http://urbface.com/budapest/a-lajta-rozsavolgyi-berhaz> (2020. VIII. 5.); Hutira Albin, *Rózsavölgyi történet*, in: <http://www.parlando.hu/Rozsavolgyi.htm> (2020. VIII. 5.); Hutira Albin, *Rózsavölgyi és a magyar zenekultúra* (10/4.), in: *Parlando*, 2018/4. szám és https://www.parlando.hu/2018/2018-4/Hutira_Albin-Rozsavolgyi4.htm (2020. VIII. 5.); Kocsis Katalin, *A régi Rózsavölgyi hült helye*, in: <https://papageno.hu/featured/2018/04/a-regi-rozsavolgyi-hult-helye/> (2020. VIII. 5.)

⁶⁷ Kereszthy István, *A fővárosi hangversenyek története 1919-ig*, in: *A magyar muzsika könyve*, szerkesztette: Dr. Molnár Imre, Budapest, 1938, Merkantil-Nyomda, 200–227. (205.)

⁶⁸ Hutira Albin, *Rózsavölgyi és a magyar zenekultúra* (10/6.), in: *Parlando*, 2018/6. szám és http://www.parlando.hu/2018/2018-6/Hutira_Albin-Rozsavolgyi6.pdf (2020. VIII. 5.)

⁶⁹ Dunkel Norbert, *Hol laktak a magyar zene nagy művészei?* in: *Nemzeti Újság*, XV. évf. 154. sz. 1943. VII. 11., 18.

⁷⁰ Fővárosi Lapok, X. évf. 9. sz. 1873. I. 12., 37.; Nefelejts, XV. évf. 3. sz. 1873. I. 19., 33.; *Katholikus Hetilap*, XXIX. évf. 4. sz. 1873. I. 23., 37.

⁷¹ Fővárosi Lapok, VI. évf. 55. sz. 1869. III. 9., 219.; Fővárosi Lapok, VI. évf. 61. sz. 1869. III. 16., 243.

⁷² Fővárosi Lapok, V. évf. 79. sz. 1868. IV. 4., 316.; Piroska Katalin–Piroska István, *Az aradi magyar színjátszás 130 éve 1818–1948*, I. kötet (1818–1905), Arad, 2012, Irodalmi Jelen Könyvek, 406–407. és 409.

tő, rendkívüli virtuozitású Pauline Viardot (1821–1910) oldalán, aki Turgenyev, Berlioz, Gounod és Ary Scheffer műzsájaként, ill. kultúraszervező tevékenységével méltán a kultúrtörténet egyik meghatározó egyénisége. Igencsak kellett bátorság Grinzweil Jozefa számára, aki színpadi előképzettség nélkül vállalkozott Aradon a nem mindennapi feladatra. Főként annak tükrében, hogy a Nemzeti Színházban is fellépett ígéretes „magyar Pauline”, Rummy-Csányi Gizella (Deák Ferenc unokahúga, Orlai Petrich Soma műzsája /t.k. az MNG-ben található *Sappho* modellje és adományozója^{73/} és az íriszdiagnosztikát feltaláló Dr. Péczely Ignác szerelme-felesége) éppen a példaképe szerepköre erőltetésével (t.k. *A prófétával*^{74/}) idézte elő rövid, 1863-tól 1870-ig tartó színpadi pályafutása végét...⁷⁵

„...a kamarazene varázsának telje”: Sigismund Bachrich és a bécsi vonóskultúra. A felvidéki Nyitra-sámbokréten született Bachrich Zsigmond csodagyerekként – a 14 éves korhatár ellenére (!) – már 10 éves korában, 1851-ben felvételt nyert a Bécsi Konzervatóriumba. Ettől kezdve életének állandó színhelye az ausztriai császárváros. A Joachim József, Reményi Ede és Hubay Jenő bécsi mestereként ismert, iskolateremtő Joseph Böhm (Buda, 1795 – Bécs, 1876) vezetésével folytatott tanulmányok befejezésével a sikerek azonban nem jöttek könnyen. Az 1860-as évek második felében rövid ideig Párizsban is élt – a zenélés mellett újságírással próbálkozott, gyógyszerészinaként dolgozott...

A francia fővárosból visszatérve, az 1860-as évtized végén megérkezett a rég várt elismertség: a bécsi operaház szólóbrácsása és a vonóskultúra területén etalonnak számító, Brahms- és Dvořák-ősbemutatókat jegyző Hellmesberger-vonósnégyes tagja lett. A névadó első hegedűs id. Joseph Hellmesberger mellett Bachrich az első évében együtt játszott két, később szólistaként iskolateremtő zenésszel, a hegedűművész Adolph Brodskyval és a gordonkaművész Popper Dáviddal (a fiatalon elhunyt sokoldalú, a „nyitott mű” és az univerzális művészeti őanyag, az „Allteig”, ill. az interpretáció terén a „félreértés”-elméleteket megfogalmazó művészettörténész-festő-hegedűművész Popper Leó apja), őket 1870-ben az alapító két fia, ifj. Joseph és Ferdinand váltotta. Egyéb-ként Grottger lakótársa, Rafał Ludwik Maszkowski is id. Joseph Hellmesberger-nél tökéletesítette hegedűtudását...

A Hellmesberger-vonósnégyeshez való csatlakozását követően Bachrich hamarosan a kamaragyüttessel, 1869. január 2-án, 4-én és 7-én a pesti Vigadóban

⁷³ Orlai Petrics Soma (Mezőberény, 1822 – Budapest, 1880). Az ELTE Művészettörténeti Intézetének hallgatói és mezőberényi helytörténészek munkáiból, szerkesztette: Galamb Zsuzsanna, vezető tanár: Keserű Katalin. Orlai Petrics Soma-kiállítás a Békés Megyei Munkácsy Mihály Múzeumban. 2011. szeptember 16. – 2012. január 8. Békéscsaba, 2011, Békés Megyei Munkácsy Mihály Múzeum, 134. és 184.

⁷⁴ Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Kolozsvár, Nemzeti Színház, 1864. XII. 29. – Meyerbeer: A próféta; Nefejejts, VII. évf. 3. sz. 1965. I. 15., 28.

⁷⁵ Nagy László Bálint, *Sappho-mozaikek. Rummy-Csányi Gizella titoknaplójából*, in: Napút. XXII. évf. 2. sz. 2020. március, 86–109. és https://www.academia.edu/43533984/Sappho-mozaikek_Rummy-Cs%C3%A1nyi_Gizella_Rummy_Gizella_titoknapl%C3%B3j%C3%A1b%C3%B3l (2020. VIII. 5.)

vendégszerepelt.⁷⁶ A kvartett 1873-ig a hazai koncertélet rendszeres közreműködőjévé vált.⁷⁷ Camille Saint-Saëns (1835–1921) 1879. március 7-i, az Országos Nőképző Egylet szervezésében a Vigadóban rendezett koncertjére is meghívást kaptak. A Fővárosi Lapok recenziója valamelyest visszaidézi a zeneszerző és művésztársai autentikus közös interpretációját és együtt-zenélésének élményét:

„Saint-Saënst ezúttal ismét új oldalról ismertük meg: mint kamarai zeneköltőt. E téren is kitűnő egyéniség. Ötösében (a-moll) és négyesében (b-dúr) az elegáns formák, gazdag hangszínezéssel, változatos hangfűzési alakzatokkal párosulnak. Az adaggiók dallamosak, a scherzók röpkedélyűek. Előadásuk tökélyes volt: a költő játszotta a zongorarészt, a két Hellmesberger a hegedűk, Bachrich a mélyhegedű és Hummer⁷⁸ a gordonka szerepét. Mind a négy bécsi zeneművész a javából. Teljesen érvényre emelték e műgonddal és szellemmel írt kamara-darabokat, melyek kissé tarkák ugyan a régi klaszikusok formaszigorú munkáihoz képest, de hát épp az a jó, hogy külön-

Sigismund Bachrich dedikált fényképe. Forrás: <https://www.discogs.com/artist/4456625-Sigismund-Bachrich> (2020. VIII. 5.)

Sigismund Bachrich a Rosé-vonósnégyessel, in: Ország-Világ, XIII. évf. 46. sz. 1892. XI. 12., 745.

⁷⁶ Nefelejts, X. évf. 52. sz. 1868. XII. 27., 625–626.; Pesti Napló, XX. évf. 5516. sz. 1869. I. 1., 2.; Budapesti Közlöny, III. évf. 4. sz. 1869. I. 6., 44.

⁷⁷ Kereszthy István, *A fővárosi hangversenyek története 1919-ig*, in: *A magyar muzsika könyve*, szerkesztette: Dr. Molnár Imre, Budapest, 1938, Merkantil-Nyomda, 200–227. (209.); Fővárosi Lapok, VIII. évf. 293. sz. 1871. XII. 22., 1335.

⁷⁸ Reinhold Hummer (Linz, 1855–Mödling, 1912) 1884 és 1900 között a Rosé-quartett csellistája. In: <https://mahlerfoundation.org/mahler/plaatsen/austria/vienna/rose-quartet> (2020. VIII. 5.)

böznek azoktól, a francia élénk vérmérséklethez képest a képzelem szabadságával (itt-ott csapongásával) inkább bírnak, mint mélykedélyűséggel s ha hatásaik itt-ott keresettek is, de nincs is aztán nyoma sem bennük amaz »égi unalom«-nak, melyet nem egy német ötösben és négyesben hagyományos kegyelettel élvezünk. Tetszett mind a két mű s az előadók (köztük Saint-Saëns mint költő is) élénk és megérdemelt tapsokban részesültek.⁷⁹

Sigismund Bachrich az 1880-as évekre zeneszerzőként is beérett. Két fiatalkori, visszhang nélkül maradt operettje, a *Des Herdes und der Liebe Flammen* (Bécs, 1866)⁸⁰ és a *Mahomeds Paradies* (Bécs, 1866)⁸¹ után immár három alkotása kerül egymás után anyaszínháza, a bécsi operaház színpadára. Két vígoperája a *Muzzedin* (1883)⁸² és a *Heini von Steier* (1884)⁸³, előbbi a Petőfi német fordí-

⁷⁹ Fővárosi Lapok, XVI. évf. 57. sz. 1879. III. 9., 272.; További sajtóhíradások a koncertről: A Hon, XVII. évf. 58. sz. 1879. III. 8., 3.; Ellenőr, XI. évf. 114. sz. 1879. III. 4., 3.; Fővárosi Lapok, XVI. évf. 53. sz. 1879. III. 5., 253.; Pesti Hírlap, I. évf. 62. sz. 1879. III. 4., 3.

⁸⁰ Hugo Riemann, *Opern-Handbuch*, Leipzig, 1886, Hermann Seemann Nachfolger, 210.

⁸¹ Uo., 344–345.

⁸² „Muzzedin», a kétfelvonásos víg dalmű, mely szerdán a bécsi udvari operában színrekerült, első nagyobb műve Bachrichnak, a bécsi filharmóniai társulat tagjának. Nehány csinos dalt s egy vonós négyest szerzett eddig és mint kitűnő gordonkás volt ismeretes. Az opera librettója Schnitzertől, a Budapesten is működött német hírlapirótól való s a szerényebb igényeknek megfelel. A mese egy keleti uralkodó udvarában játszik. A khán szép leányát, Zenóbiát, Kozru perzsa herceg kéri nőül, de Zenóbia nem szereti s atyja sem hajlandó beleegyezni a frigybe, mert Zenóbiát másnak szánta: Muzzedinnek, az ártatlanul száműzött Senkarib fiának. Csakhogy Muzzedin nyomtalanul eltűnt s mikor megkerül, nem tudja igazolni, hogy ő az igazi Muzzedin. Pedig Zenóbia azonnal megszereti. Muzzedin titkon belopódzik Zenóbiához, de elfogják, halálra ítélik; ekkor egy tört nyújt át a khánnak, ki ráismer, mert ő ajándékozta egykor Muzzedin atyjának. Muzzedin és Zenóbia természetesen boldog párrá lesznek, a perzsa herceg kudarcot vall. Az egyszerű mesét több komikai epizód tarkítja. A zene meglepő ismeretéről tanúskodik a színpadi hatásnak, de teljesen stíl nélküli; hol Wagnert, hol az olasz mestereket utánozva, hol operette-zenébe csap át, keringőkkel van átszőve, s minduntalan emlékeztet ismert művekre. A közönségnek mindazáltal gyakran van alkalma tapsolni s a fényes kiállítás, nagy ballett, kitűnő előadás szintén hozzá járultak, hogy a kezdő szerző számára biztató sikert biztosítsanak.” – In: Fővárosi Lapok, XX. évf. 46. sz. 1883. II. 24., 297.

⁸³ <https://archiv.wiener-staatsoper.at/search/person/8453/work/614/credit/1> (2020. VIII. 5.) – Wiener Staatsoper, 1884. III. 26. (Ősbemutató), 29., IV. 26. – Sigismud Bachrich: Heini von Steier; „Az udvari operában szerdán este két újdonság került színre. Az egyik Bachrich egyfelvonásos dalműve, »Heini von Steier«, melynek szövege népies tárgyú s ügyesen van szöve, zenéje pedig néhány csinos dalt, karéneket nyújt, de nagyobb igényeket nem támaszthat. A másik újdonság egy új ballet volt, »Der Vater der Debütantin« címmel. Ennek zenéjét Willner A. szerette, több magyar motívumot is szöve bele, a mi nem tette jobbá.” – In: Fővárosi Lapok, XXI. évf. 75. sz. 1884. III. 28., 491. Alfred Maria Willner (Bécs, 1859–Bécs, 1929) bécsi zeneszerző, író, librettista. Főként az utóbbi területen alkotott maradandót: Goldmark (t.k. *Téli rege*), Ignaz Brüll, ifj. Johann Strauss, Lehár (t.k. *Luxemburg grófja*, *Cigányszerelem* – az utóbbiban a világszlágerré vált „Hör’ ich Cymbalklänge” /Gábor Andor magyar változatában: „Messze a nagy erdő”), Kálmán Imre (*A farsangi tündérke*), Leo Fall, Robert Stolz és Puccini (*A fecske*) operáihoz és operettjeihez írt szövegkönyveket. In: https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Maria_Willner (2020. VIII. 5.)

tőjaként és Johann Strauss *A cigánybáró* c. operettjének librettistájaként ismert Ignaz Schnitzer, utóbbi a Johann Strauss és Carl Mollícker számára szövegeket író Hugo Wittmann librettőjára. A Kálidásza szanszkrit nyelvű drámája ihlette *Sakuntala* c. balettje (1884) két évtizeddel Goldmark azonos témájú nyitányát (1865) követően hangzott fel először.⁸⁴ A magyar sajtóorgánumok közül az ősbemutatókról a Fővárosi Lapok számolt be, a művekről kiindulópontot adva a további átfogó zenetörténeti kutatások számára.⁸⁵ Főként a romantika orientalizmusa által meghatározott kompozíciók terén Goldmark és Bachrich *Sakuntala*-interpretációi párhuzamainak,⁸⁶ ill. a *Mahomeds Paradies* és a *Muzzedin* a Brahms-kör tagjaival szoros kapcsolatban álló Bruckner-tanítvány, Stern Ármin (Budapest, 1862. március 2. – Budapest, 1922. december 26.) *Zulejka* c. balettjében (1900, Budapest, Operaház) megnyilvánuló hatásának elemzése várat magára.⁸⁷

Bachrich a „dalszínházi trilógiát” követően visszatért az operett műfajához: a *Der Fuchsmajor* 1889-ben Prágában került színre. A színpadi művek mellett Bach-hangszereléseket, ill. számos hegedű-zongora kamaradarabot, zongoranegykezes táncokat és zongorakiséretes dalokat jegyzett.

A bécsi Konzervatórium tanáráként jelentős pedagógiai tevékenységet is kifejtett. 1884-ben kiválva a Hellmesberger-kvartettből, a pályája csúcsát jelentő 1884–1894 közötti években az Arnold Rosé hegedűművész alapította Rosé-vonósnégyes brácsásaként működött, Anton Loh (1889-ig), August Siebert (1890-tól) (II. hegedű) és Reinhold Hummer (gordonka) társaságában. Ez az együttes is szorosan kapcsolódott Brahms-hoz: ők mutatták be elsőként 1890-ben a *G-dúr „Prater” Vonósötöst (Nr.2, Op. 111)*.⁸⁸ A Bergen Public Library gyűjteményében fennmaradt Bachich két, Edvard Grieghez címzett levele, amelyben a jeles norvég zeneszerzővel egyeztet, hogy műveit a Rosé-vonósnégyes felvegye a repertoárjába.⁸⁹

A magyar zenei élet ünnepi pillanata a Rosé-kvartett 1892. XI. 18-i és XII. 2-i két koncertje a Vigadóban, amelyeken Beethoven, Schubert, Schumann, Carl Ditters von Dittersdorf és Robert Volkmann vonósnégyeseit szólaltatták meg. A korabeli kritikák érzékeltetik mindmáig etalonnak számító, tökélyre fejlesztett profizmusukat:

⁸⁴ „»Sakuntala«, Bachrich új balettje, közepes sikerrel került színre a bécsi operában; zenéje inkább ügyes összeállítása, mint dallamossága által tűnik ki.” – In: Fővárosi Lapok, XXI. évf. 235. sz. 1884. X. 7., 1523.

⁸⁵ Fővárosi Lapok, XX. évf. 46. sz. 1883. II. 24., 297.; Fővárosi Lapok, XXI. évf. 75. sz. 1884. III. 28., 491.; Fővárosi Lapok, XXI. évf. 235. sz. 1884. X. 7., 1523.

⁸⁶ David Brodbeck, *Defining Deutschtum. Political Ideology, German Identity, and Music-Critical Discourse in Liberal Vienna*, New York, 2014, Oxford University Press, 72., 306.

⁸⁷ Nagy László (Nagy László Bálint), *Ut pictura musica – Társzművészetek ihletésében. Stern Ármin elveszett Ary Scheffer-képadománya a Szépművészeti Múzeum részére*, in: Múzeum-Café, 72. szám – 2019/4. július-augusztus, 216–237.

⁸⁸ Peter Clive, *Brahms and His World. A Biographical Dictionary*, Lanham (Maryland) – Toronto – Oxford, 2006, Scarecrow Press, 371.; <https://mahlerfoundation.org/mahler/plaatsen/austria/vienna/rose-quartet> (2020. VIII. 5.)

⁸⁹ http://www.europeana.eu/hu/item/2023601/oai_eu_dismarc_BPL_GRIEG_000000238696 (2020. VIII. 5.) – Wien; 1891. VIII. 25.; http://www.europeana.eu/hu/item/2023601/oai_eu_dismarc_BPL_GRIEG_000000238697 (2020. VIII. 5.) – Wien; 1892. VIII. 6.

„A Rosé-quartett játéka a kamarazene varázsának telje. Négy hangszer csábos harmóniája, egy dal, annyira egy, mintha egy vonó rezegetné, énekeltené a húrokat és oly színgazdag, mintha egész orchestrum kezelné a zeneköltő palettejét. (...) Mind a négy jeles zenész, de még jelesebb, igazán briliáns összejátékos. Vonóik alatt a négy hang egyszerre méláz, egyszerre vidul fel, voltaképp egy hang szól, a mesteré, az alkotóé, az egész egy könnye s egy mosolya. (...) A négy zenész vonóhúzása csupa erély és biztosság, e mellett négy gondolkozó elme is működik közre, megvetve a stíltelent, a cicomát, a frázist.”⁹⁰

„Az a kristály tiszta, mindig egyszövésű és selymes hang, a melynek férfiasan gyöngéd áradása nem a merőben gépies ütemtartást, vagy a szólamvezetésnek értelmes élvezését, hanem a négy játszó lelkének teljes egybeolvadását tükrözi: az a quartetteszménye s ezt Rosé vonósnégyese már elérte. ... még a laikusabb fül is a maga egészében megcsodálhatta azt a szabatos és mégis csupa lélek, egyszínű és mégis árnyalatokban igen gazdag játékot.”⁹¹

„...nemcsak rhythmus dolgában kitünően összejátékozik a társulat, mint akár az az óramű, amelyik a torony mind a négy oldalán egyformán, pontossággal végzi munkáját a számlapok felett; hanem egy lélek hatja is át mindegyik művészt; talán még sohasem hallottunk egyöntetűbb, az egyes közreműködőknek ki nem szolgáltatott s minden árnyalatban a legszebben halk és ismét fokozatosan erős játékot.”⁹²

Akárcsak Magyarországon a Dunkl család, Ausztriában a Bachrich-dinasztia is neves zenészeket adott. Sigismund Bachrich felesége, Mirjam Marie Minetti (Wiesbaden, 1853. április 14. – Bécs, 1913. november 28.) a bécsi operaház kórusában énekelt. Leányaik közül Cäcilie Wagner-Bachrich (1876–1940) és Susanne Pfann-Bachrich (1886–1969) mindketten koloratúrszopránként működtek, előbbi a kölni dalszínház, utóbbi a berlini Komische Oper színpadán. Testvérük, Albert Bachrich (1874–1924) neves hegedűművész lett: a bécsi Filharmonikusok megbecsült tagja, 1897–1904 között a Rosé-kvartettben játszott. A fia, ifj. Albert Bachrich (1899–1961) az 1930-as években népszerű slágereket komponált. Távolabbi rokonuk a lublin-majdaneki koncentrációs táborban meggyilkolt Ernst Bachrich zeneszerző (1892–1942), Arnold Schönberg tanítványa...⁹³

A bécsi garni egykori bohémjeit szétszórta az élet. Grottger hamarosan, épphogy betöltve 30. életévét, súlyos betegségben, még a családalapítás előtt meghalt. Szerelme a múzsájával, Wanda Monnéval a jegyességig jutott el, gyermekeik sem születtek. Neve egyet jelentett a szabadsággal: a későn, csak 1918-ban elért lengyel függetlenséget hamarosan a XX. század totalitárius diktatúrái követték. Grottger sohasem veszített aktualitásából. Bachrich és Dunkl családi téren és művészként egyaránt kiteljesedtek, leszármazottaik-rokonaik a holokauszt és a kommunizmus áldozatai lettek.

⁹⁰ Fővárosi Lapok, XXIX. évf. 320. sz. 1892. XI. 19., 2392.

⁹¹ Pesti Hírlap, XIV. évf. 320. sz. 1892. XI. 19., 4.

⁹² Pesti Hírlap, XIV. évf. 334. sz. 1892. XII. 3., 3–4.

⁹³ https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_B/Bachrich_Familie.xml (2020. VIII. 5.),
<https://www.geni.com/people/Mirjam-Bachrich/6000000023350746868> (2020. VIII. 5.),
https://imslp.org/wiki/Category:Bachrich%2C_Sigismund (2020. VIII. 5.),
<http://www.musiques-regenees.fr/GhettosCamps/Camps/BachrichErnst.html> (2020. VIII. 5.)